

קהלת, איוב ופאוסט

בשבת סוכות נהוג לקרוא בבתי הכנסת בספר קהלת. כמו ספר 'איוב', גם 'קהלת' משאיר אותנו עם תמיהות לא מועטות. איזה מסר מעביר לנו ספר זה? אנסה לענות על שאלה זאת, אך הרשו לי קודם להציג בפניכם מבוא קצר למבואות הספרים: 'איוב' מתחיל עם פרולוג בשמים, ובו מוצגת מעין התערבות בין הקב"ה לבין השטן על צדקתו של איוב. האם אמונתו תעמוד לאיוב בניסוי הקשה המצפה לו? 'קהלת' מתחיל בהצגת דמותו של חכם זקן הספון וודאי בחדרו, שקירותיו מכוסות במדפים ובהם אינספור כתבי יד. החכם מסכם את ייאושו במשפט הפותח את הספר: "הָבֵל הֶבְלִים... הָבֵל הֶבְלִים הַכֹּל הֶבְלִי", ולאחר פסוקים מועטים, יאפיין החכם את יחסו לחכמה שרכש: "כִּי בָרַב חֲכָמָה רַב כָּעָס - - יוֹסִיף דַּעַת יוֹסִיף מְכָאֹב".

ועתה אחוד לכם חידה. באיזה יצירה עולמית שני המבואות מתמזגים? היא מתחילה כ'איוב' עם התערבות בשמים בין הא-ל לבין השטן, ואז יורד השטן אל החכם היושב מיואש בחדרו ומנסה לפתותו. ברור לי שלרבים מהקוראים היתה יצירה זו חלק של ה'גרסא דינקותא' שלהם, והם בוודאי צועקים אלי את התשובה.

אתם צודקים. שעטנו זה בין איוב וקהלת הוא התחלתו של 'פאוסט', מחזהו הנודע של יוהאן וולפגנג פון גתה. גם קהלת וגם פאוסט מאוכזבים מהחכמה, אלא שעד מהרה נוצר קונטרסט בין הדמויות, קונטרסט בולט ובעל משמעות, אשר יכול ללמד אותנו רבות על מקומו של 'קהלת' במקרא. מחזהו של גתה מציג בפנינו דמות של מלך עשיר ובעל עוצמה, שהכל נמצא בהישג ידו, חוץ... מהאושר. ארשה לעצמי לתרגם זאת למציאות זמננו בעזרת שאלה המטרידה אותי זה שנים. למה זקוקה הוליווד לפסיכולוגים? מה חסר לכוכבים שבה? הם יפים, עשירים, בעלי חן וכריזמה. האנושות חולמת עליהם, מעריצה אותם ומקנאת בהם, בין כוכבים אלו נמצא גם הגיבור במחזהו של גתה: המלך העשיר - ה"קהלת" הגרמני המיואש מהחכמה. השטן של איוב מייסר, אך מפיסטופלס של פאוסט מפתה. ואכן, פאוסט מתפתה, מוכר את נפשו לשטן כדי להשיג שוב את הנעורים ואת הכוח המאגי המאפשר למלא את כל התאוות. לא כך קהלת הישראלית. הוא מעיד שהוא ניסה את הדרך הזאת: "אֶמְרֵתִי אֲנִי בְּלִבִּי לָכֵּה נָא אֶנְסָכָה בְּשִׁמְחָה וַיֵּרָאָה בְּטוֹב", והוא כבר למד על בשרו שגם דרך זאת היא 'ללא מוצא', גם היא 'הבל' (ב, א-ב): "לְשִׁחוֹק אֶמְרֵתִי מְהוֹלָל - - וּלְשִׁמְחָה מֶה אֵה עֲשֶׂה". מוקף בספרי נבואה וחכמה מהווה קהלת מעין הוכחה בדרך השלילה לאמיתות דרכה של האמונה המקראית. האם יש אלטרנטיבה לאמונה זו? אין. האלטרנטיבה היא רק הבל.

קהלת המתייסר בספקותיו הוא יהודי, מאוד יהודי במצוות, אפילו שרק בודדות מהם הוא מזכיר בספרו. שלא כפאוסט, הוא לא מעלה שום הרהורי התאבדות. הוא אמנם בעל תאוות, אך אותן הוא מתאר בצורה מאוד עדינה, וחשוב מכך - הוא גם מאוד סלקטיבי בתאוותיו: היכן יצר הדו-קרב הפאוסטיאני? היכן רצון השררה הניטצ'שניאני שהביא את אלכסנדר הגדול לנסות לכבוש את העולם כולו? היכן תאוות הרצח והאלימות? היכן הרוע לשמו? היכן ההנאות הסדיסטיות שהביאו את נירון קיסרי רומי להעיד על עצמו: "שום קיסר לפני לא הכיר מעודו את עוצם שררתו", או בנוסח המתון של איזבל (מלכים א כא, ז) "אַתָּה עֲתָה תַעֲשֶׂה מְלוּכָה עַל יִשְׂרָאֵל?". כל אלו אינן !

זאת ועוד. בפאוסט של גתה, מפסיד א-להים בהתערבות. פאוסט מכר לשטן את נשמתו. אך, כבר העירה הוגת-דעות מעמיקה היושבת בינינו, רבקה שכטר, שבסיום החלק השני, בשעת מותו, מצליח פאוסט לברוח מהעונש, מבלי לשלם את מחיר-פשעיו. השטן אינו מצליח לתפוס את נשמתו. בשמים מקבלים את "תשובתו" ואת נשמתו, במחוות מחילה הנראה לי נוצרית מובהקת. במחזה פאוסט הרוע לא נענש, ויש בכך רמז וסימן לבאות, למה שעתיד להיות גרמניה הנאצית. ואכן קלאוס מאן, בנו של תומאס מאן, "תרגם" את פאוסט של גתה, לספרו 'מפיסטו', על האומן הכורת ברית עם השטן הנאצי.

על רקע זה ניתן אולי להבין יותר את משמעות המושג "יראת הא-להים" השגורה בספר בראשית ובפיו של קהלת. אמנם כן, אין אנו מסוגלים להבין תמיד את המתרחש בעולם, ולמרות זאת מצווה קהלת: (ה, ז): "אַתָּה הָאֱ-לֹהִים יְרֵא". פאוסט כורת ברית עם השטן כדי לשחרר עצמו מכל המגבלות המוסריות. וזו אנטייתזה לברית המקראית בין האדם לבין הקב"ה שגם קהלת ביאשו לא איבד. זהו רובד חשוב במוסר המקראי המוגדר במושג "יראת א-להים", המופיעה גם בהקשר של אבימלך מלך גרר והמחייבת כל אדם באשר הוא. מושג זה מגדיר את הגבול הברור והמוחלט אותו יש להעמיד בפני הרצון האנושי, וזו חובת המוסריות המקשרת בין אדם לאדם. וזהו אולי המסר המרכזי אותו רוצה להעביר לנו קהלת.

קהלת, כמה מלות פרידה. כתבת בספרך (א, יא): "אֵין זְכָרוֹן לְרֵאשִׁינִים וְגַם לְאַחֲרֵינִים שְׁיִהְיוּ לֹא יִהְיֶה לָהֶם זְכָרוֹן - - עִם שְׁיִהְיוּ לְאַחֲרָנָה". אלפי שנים אנו זוכרים אותך ומנסים להבין את ספרך ודעותיך. הפסימיות שלך טעתה כאן, ואולי לא רק כאן.